

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В ХХ СТОЛІТТІ

Грицьку В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У даному дослідженні на основі вивчення попередніх наукових праць фахівців, розглянуті основні історико-географічні чинники становлення агропромислового виробництва Чернівецької області за період ХХ століття. Низький рівень розвитку господарства, повільне зростання продуктивності праці в умовах натурального господарства буковинської провінції Австро-Угорської імперії зумовили значну його залежність від природно-історичних факторів. Це привело до утворення різних форм економічної самооборони селян. Найважливішою з них стає кооперація, що захищала інтереси економічно слабких і соціально-принижених верств населення. У кооперації буковинські селяни вбачали одну з конкретних форм демократії, що наближала їх до Заходу. У формуванні територіальної організації, галузевої, організаційної структур та продовольчого ринку Буковини в ХХ столітті виділяють три етапи: дорадянський, радянський, та пострадянський. За якісні зміни, що характеризують різницю в періодах розвитку агропромислового виробництва Буковини взяті: структура власності на землю; розмір землеволодіння; форми господарювання; спеціалізація рослинницьких та тваринницьких галузей; обсяги виробництва; вплив сільського господарства та АПК на розвиток сільської місцевості і рівень життя в цілому.

Ключові слова: агропромислове виробництво (АПК); харчова промисловість; сільське господарство; посівні площі; кооперація; спеціалізація, галузева територіальна та організаційні структури

Вступ. Актуальність вивчення історичних аспектів аграрного господарства України в цілому, та її регіонів зокрема, пояснюється необхідністю висвітлення і усвідомлення закономірностей економічного розвитку українських земель в умовах незалежної України, що стала суб'єктом світової цивілізації. Донедавна, історія господарства України, її регіонів вивчалася як складова частина історії Росії, що не відповідає історичній справедливості.

Дослідження історії розвитку агропромислового виробництва регіонів України допоможе більш глибоко пізнати сучасні економічні процеси, визначити варіантні та альтернативні шляхи їх розвитку на майбутнє, зробити Україну та її регіони повноцінними суб'єктами агропромислового виробництва європейської та світової спільноти.

Вихідні передумови. Дослідженням історичних аспектів розвитку аграрного виробництва в Україні та її регіонів зокрема, займалися багато учених. Заслужують особливої уваги наукові доробки вчених М.Д. Пістуна, М.М. Паламарчука, П.П. Панченка, В.А. Шмарчука, Б.Д. Лановика, З.М. Матисякевича, Р.М. Матейка та інших. В Чернівецькому університеті проблемам періодизації розвитку сільського господарства, а згодом агропромислового комплексу (АПК) Чернівецької області присвятили свої доробки М.Видалко, В.Онікієнко, Є.Миронова, М.Ігнатенко, Я.Жупанський, М.Курилук, М.Заячук. Подальші дослідження в цьому напрямі допоможуть глибше зрозуміти та узагальнити досвід господарського розвитку представників попередніх поколінь, зрозуміти сучасний стан агропромислового виробництва, забезпечити його прогресивне

майбутнє, недопущення помилок його становлення і розвитку в умовах незалежної України.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даного дослідження є історична систематизація змін агропромислового виробництва в Чернівецькій області в ХХ столітті. Мета конкретизується вирішенням наступних завдань: визначення основних переваг галузевої, територіальної організаційної структур сільськогосподарського виробництва та переробної сфери за історичний період, за час змін суспільних формацій; систематизація та історична актуалізація значення того чи іншого напрямку агропромислового виробництва для загального економічного розвитку буковинського краю, визначення головних тенденцій його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб добре зрозуміти чинники впливу на агропромислове виробництво Буковини (Чернівецької області) в ХХ столітті, розглянемо спочатку, які події передували цьому.

Відзначимо, що визначальною подією аграрного розвитку Буковини, окраїни Австро-Угорської імперії, наприкінці ХІХ століття було скасування кріпосного права в ході реформи 1848 р. на користь поміщиків, збереження залишків кріпосництва. Сільське господарство в цей час мало екстенсивний напрям з малими капіталовкладеннями, недостатньою сільськогосподарською технікою, низькою продуктивністю праці. Більшість селянських господарів були парцельованими (невеликими за розміром), що виключало можливість застосування агротехнічних заходів. Повільно створювались і розвивались фермерські госпо-

дарства. Вони були більш інтенсивні за виробництвом, постачали на ринок зерно, картоплю, льон, цукровий буряк, але їх кількість була незначна.

Сільське господарство дуже поступово ставало торгово-підприємницьким, появлялися деякі ознаки спеціалізації. В товарно-грошові відносини повільно втягувались як поміщицькі так і селянські господарства. Прискорила інтенсифікацію сільського господарства загальноєвропейська криза 80–90-х років XIX століття.

У новітню епоху XX століття великих соціально-економічних перетворень, буковинці вступили в складі Австро-Угорської імперії. Іноземні поневолювачі безсоромно грабували багаті землі, природні ресурси краю. Тяжке становище трудового народу, особливо селянства, посилювалось його соціальною та політичною незахищеністю.

Після скасування кріпосного права, з проникненням в сільське господарство капіталістичних відносин, в усіх регіонах України, і власне на Буковині виникають різні форми господарської самооборони економічно слабких і соціально принижених верств населення. Такими були селянські кооперативи, що стали прообразами майбутніх агропромислових комплексів.

Кооперативний рух на Буковині розпочався із створенням ощадно-позикової каси, типу Райфайзена, яка виникла у 1889 році у селі Раранчі під Чернівцями. Найбільшого розповсюдження в краю набули сільські «райфайзенки» універсального типу. В 1903 році у Чернівцях було засновано їхню союзну організацію «Селянська каса». Вона була організаційним, ревізійним і фінансовим центром усіх видів української кооперації на Буковині, і в першу чергу селянського. В 1912 році до «Селянської каси» належало 174 кооперативи, з них 159 сільських «райфайзенок», з яких 8 споживчих, 2 молочарських і 2 інших. «Селянська каса» давала кредити союзним кооперативам та фізичним особам, вела молочарський відділ, ревізувала їхню діяльність. Головою її ради був професор Чернівецького університету С. Смаль-Стоцький, який багато зробив для розвитку суспільно-політичного життя Буковини.

Проте роль кооперації в системі кредиту і товарообороту була незначною. Кооперативні спілки задовольняли близько 20% потреб селян у позикових коштах, а частка постачально-збутових кооперацій в сільському господарстві становила всього 10–15% і збільшувалась дуже повільно[2].

Отже, на початку XX століття на Буковині селянський кооперативний рух набув значного розвитку. В кооперації буковинські селяни вбачали одну з конкретних форм демократії, що наближала їх до Заходу. Активний кооперативний рух

селянства надавав можливість спілкам купувати і широко застосовувати у сільськогосподарському виробництві новітні машини та устаткування, які завозилися з Австрії. Це суттєво підвищувало продуктивність праці, преш за все поміщицьких господарств.

У формуванні територіальної організації, галузевої, організаційної структур та продовольчого ринку Буковини в XX ст. слід виділити три етапи: дорадянський, радянський та пострадянський.

До якісних змін, що характеризують різницю в періодах розвитку АПК та дають можливість їх виділення, доцільно віднести: структуру власності на землю; розмір землеволодінь; форми господарювання; спеціалізацію рослинницьких та тваринницьких галузей; обсяги виробництва; вплив сільського господарства та АПК на розвиток сільської місцевості і рівень життя в цілому [1].

На Буковині на початку XX ст. відбувався інтенсивний процес нагромадження капіталу. Але технічний та технологічний прогрес перебував ще на початковій стадії розвитку і суттєво не впливав на структуру і ефективність виробництва. Прибутки йшли від експлуатації дешевої найманої праці, економії при оновленні основних виробничих фондів та обладнанні робочих місць.

Ефективним капіталістичним господарством на Буковині в той час було господарство Ф. Рафаловича. Це був уже сформований спеціалізований агропромисловий комплекс, що мав у складі 8510 десятків землі, 2,7 тис. десятків лісу, цукровий завод (с. Зарожани), спиртовий завод, паровий млин, пивзавод (с. Ставчани), комплекс по відгодівлі великої рогатої худоби, де використовувались відходи основного виробництва – жом.

Значення спеціалізації набуло виробництво спиртово-горілчаної продукції, борошномельної, пива, олії, тютюну, сухофруктів. Однак промислова переробка сільськогосподарської сировини відставала від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Це призводило до витрат значних коштів через вивезення сировини за межі краю, зниження купівельної спроможності населення, проте стимулювало розвиток торгівлі.

На Буковині, на початку XX ст. розвивалися всі форми торгівлі. Провідною формою організації періодичної торгівлі були ярмарки та тижневі торги. Тільки у 1908 році у краї було 53 ярмарки у 12 містах і містечках тривалістю 86 днів. Але їх роль поступово знижується через зростання значення більш організованих форм організації продукції. Це торгово-промислова палата, біржі, картелі (рінги) – об'єднання торгівців-посередників.

Важливим напрямом спеціалізації агропромислового виробництва краю, високотоварним

та прибутковим було виробництво чорносливу, сушених фруктів та овочів. Тільки на Хотинщині садівництвом займалися близько 10 тис. господарств, налічувалось 11,1 тис. фруктосушарок Бессарабії. Від продажу чорносливу окремі господарства мали до 350 крб. сріблом чистого прибутку [3].

Отже, на початку ХХ ст. Буковина була прикордонною аграрною провінцією сходу Габсбурзької монархії і мала велике значення як ринок збуту для промислових товарів її західних провінцій, джерелом постачання дешевої сільськогосподарської і продовольчої продукції, а також посередником у торгівлі між Австро-Угорщиною, Росією та Румунією.

Після Першої світової війни Буковина була окупована Румунією, що ставила собі за мету витіснення австро-угорського капіталу заміщення його румунським та капіталами західноєвропейських країн. Відзначимо, що для харчової промисловості Буковини цього періоду були характерні невеликі підприємства з малим числом робітників (10–50 чол.), незначною технічною та енергетичною потужністю. Внутрішньою торгівлею та експортом (переважно кукурудзи, ячменю, проса, висівок, винограду, груш, яблук, великої рогатої худоби) займалися 216 торгівельних фірм. У 1937 р. була заснована навіть торгівельна морська компанія “Танмер” [3].

Ярмарки на Буковині, так само як і на східноукраїнських землях, відбувалися в усі пори року, однак насиченість ярмаркових операцій була неоднаковою, найменше ярмарків було навесні, а найбільше восени, що безпосередньо пов'язувалося з наявністю товарної продукції у селянських і поміщицьких господарствах.

За час правління в краї румунських властей рівень розвитку агропромислового виробництва став нижчим, ніж при Австрії. Особливо погіршила становище соціально-економічна криза 1929-1933 рр. За цей час було законсервовано понад 30% промислових підприємств, кількість безробітних досягла 12,0 тис. чол. Це призвело до масової еміграції населення краю. Тільки у 1926 році до Канади, США, Бразилії, Аргентини, Парагваю та Уругваю емігрувало майже 4 тис. осіб [5].

Суттєві зміни відбулись і у спеціалізації сільського господарства. Якщо, на початку ХХ ст. у структурі посівних площ помітне місце займали кукурудза, овес, картопля, які в умовах невисокої родючості ґрунту давали досить сталі урожаї, а в тваринництві провідну роль відігравало розведення великої рогатої худоби, то вже в 20 - 30-х роках зросло виробництво зернових культур за рахунок скорочення площ під пасовищами і луками, а поголів'я великої рогатої худоби скоротилося

майже вдвоє. Дуже негативно вплинув на господарювання в краї період Другої світової війни.

Радянський період агропромислового виробництва Буковини характеризувався створенням великих колективних господарств – колгоспів та радгоспів. В цей час появилися великі землеволодіння, що дозволяли застосовувати значні технічні, енергетичні, хімічно-меліоративні засоби. Вже у 50-х роках врожайність сільськогосподарських культур зросла в порівнянні з довоєнним періодом в 1,5-2 рази. На стільки ж підвищилась продуктивність тваринництва. Значним джерелом продуктивності селянства та міського населення стали присадибні ділянки розміром 0,15 - 0,40 га землі на селі та 0,06 га – для міських жителів.

За період між 1950 – 1980 рр. в краї відбулося найбільше економічне піднесення. За цей час фактично було створено сферу виробництва засобів виробництва для АПК, побудовані нові та реконструйовані старі переробні підприємства. Серед новозбудованих заводів, підприємства АПК займають чільне місце – м'ясокомбінат та олійно-жировий комбінат у Чернівцях, Новоселицький птахокомбінат, Чернівецький завод калібрування кукурудзи, Кельменецький цукровий завод, Заставнівський та Герцаївський маслозаводи. Вже на кінець 50-х років провідною галуззю народного господарства Буковини стає промислове виробництво.

На початку 80-х років у Чернівецькій області сформувались три зони спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Гірська - зі спеціалізацією на виробництві продукції тваринництва та кормів у рослинництві. Передгірська зона спеціалізувалася на виробництві продукції тваринництва, технічних (цукровий буряк) та кормових культур. На 80-ті роки найбільше значення у сільському господарстві області мала рівнинна тваринницько-буряково-зернова сільськогосподарська зона [4].

За продуктивністю тваринництва, урожайністю основних культур за спеціалізацією, щільністю поголів'я великої рогатої худоби, багаторічних насаджень, у тому числі горіхів, Чернівецька область займає одне з перших місць в Україні. Проте в кінці 80-х – на початку 90-х років ріст показників виробництва почав відставати від росту капіталовкладень у сільське господарство та інші галузі АПК. Колективна система ведення господарства була занадто зарегламентована; необхідні очевидні рішення замінялися директивними вказівками, вимогами збільшення валу, довгострокового виконання плану посівів чи збору урожаю. Назривала необхідність реформування сільського господарства і АПК в цілому [6].

Було розроблено продовольчу програму (1982 р.). Певні досягнення в аграрному секторі не

змінили його статусу як найбільш економічно слабкої, занедбані ланки господарського організму.

Кардинальні заходи економічної реформи почалися із проголошенням незалежності Української держави. Реформи, проведені на початку 90-х років мають як позитивні, так і негативні наслідки. Відбулося розпаювання власності колгоспів і створення колективних селянських господарств, появилися фермерські господарства, а фермерський рух набув значного поширення, у власності особистих підсобних господарств відбулося суттєве збільшення землеволодінь.

Змінилися пріоритети соціального розвитку села. Проголошена всебічна підтримка приватній власності, підприємницькій ініціативі, малому бізнесу. Разом з тим підвищилась відповідальність кожного за своє працевлаштування.

Висновки. Значення вивчення історичних аспектів становлення агропромислового виробництва регіонів України є необхідною умовою розуміння ряду важливих питань, зокрема закономірностей становлення галузі, сучасного його стану та перспектив розвитку на майбутнє.

Ідеї ринкової економіки в Україні впроваджувались надто швидко, щоб всебічно обґрунтувати раціональний господарський механізм його втілення. Для Буковини це: складна історія розвитку; прикордонне та транс'європейське

положення; меншої порівняно з центральними та східними областями тривалості періоду радянської влади; часта зміна економічних, соціальних та політичних орієнтирів, темпів розвитку агропромислової сфери, торговельних зв'язків у періоди входження Буковини до складу різних держав – Австро-Угорщини, Румунії, Радянського Союзу. Це особливо важливо для обґрунтування сучасного стану АПК, визначення ціннісних орієнтирів господарства країни в цілому, розуміння варіантних та альтернативних шляхів розвитку на майбутнє.

Список літератури

1. Грицьку В.С. Структурні зрушення та ефективність функціонування регіональних АПК (на матеріалах Чернівецької області). Наукове видання. – Херсон: ХДАУ. “Колос”, 2002. – 152 с.
2. Лановик Б.Д. та ін. Історія господарства: Україна і світ: Підручник / Б.Д.Лановик, З.М.Магисякевич, Р.М.Матейко; за ред. Б.Д.Лановика. – К.: Вища шк., 1995. – 480с.
3. Буковина: історичний нарис / відп. ред. Ботушанський В.М. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
4. Видалко М.Ю. Природно-економические зоны Черновицкой области и вопросы специализации. - Эконом. Сов. Украины. - № 8. - 1968 - С. 72-83.
5. Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 2000 – 342с.
6. Пістун М.Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: Навч. посібник / М.Д.Пістун, В.О.Гуцал, Н.У.Проватар. – К.: Либідь, 1997. – 200с.

Грицьку В. Историко-географические факторы становления агропромышленного производства в Черновицкой области в XX веке. В данном исследовании на основании изучения предыдущих научных работ специалистов, рассмотрены основные историко-географические факторы становления агропромышленного производства Черновицкой области за период XX века. Низкий уровень развития хозяйства, медленный рост производительности труда в условиях натурального хозяйства Буковинской провинции Австро-Венгерской империи обусловили значительную зависимость от природно-исторических факторов. Это привело к образованию различных форм экономической самообороны крестьян. Важнейшей из них становится кооперация, которая защищала интересы экономически слабых и социально-униженных слоев населения. В кооперации буковинские крестьяне видели одну из конкретных форм демократии что приближала их к Западу. В формировании территориальной организации, отраслевой, организационной структуры и продовольственного рынка Буковины в XX веке выделяют три этапа: досоветский, советский и постсоветский. За качественные изменения, характеризующие различия в периодах развития агропромышленного производства Буковины взяты: структура собственности на землю, размер землевладений; формы хозяйствования; специализация растениеводческих и животноводческих отраслей; объемов производства, влияние сельского хозяйства и АПК на развитие сельской местности и уровень жизни в целом.

Ключевые слова: агропромышленное производство (АПК) пищевая промышленность, сельское хозяйство; посевные площади; кооперация; специализация, отраслевая территориальная и организационные структуры

Hrytsku V. Historical and geographical factors of development of agricultural production in the Chernivtsi region in the XX century. For this study were used previous researches of the experts, the basic historical and geographical factors of agricultural production in the Chernivtsi region during the XX century. The low level of economic development, slow growth in productivity in subsistence agriculture in Bukovyna province of Austro-Hungarian Empire caused a significant dependence on its natural and historical factors. This led to the formation of various forms of economic self-farmers. The most important of them is cooperation, which protected the interests of the economically weak and downtrodden social groups. In cooperation Bukovina villagers saw one of the specific forms of democracy that approached them in the West. The formation of territorial organization, agrarian industry, organizational structures and Bukovina food market in the XX century into three phases: pre-Soviet, Soviet, and post. According to qualitative changes that characterize the difference in periods of agricultural production Bukovina taken: the structure of land ownership, land ownership size, form management, specialty crop and livestock industries, output, the impact of agriculture and agriculture in rural development and quality of life in general.

Key words: agriculture production (agriculture), food industry, agriculture, arable land area, cooperation, specialization. sectoral territorial and organizational structure